

Research Paper

The Impact of the Structure of the International System after the Cold War on the Economic Development of the Islamic Republic of Iran

Alireza Jahangiri¹, Alireza Rezaei^{*2}, Ghassem Torabi³

1. PhD student in international relations, Hamedan branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.
2. Associate Professor of International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.
3. Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 26-45

Use your device to scan and
read the article online

Keywords:

International System, Cold War, Economic Development, Economy, Endogenous Development

Abstract

Economic development can be considered as the main and ultimate goal of different countries. The importance of this category is so much that different countries are trying to achieve development by using different strategies as well as the tools they have. The Islamic Republic of Iran is one of the countries that put economic development as one of its important priorities after the collapse of the Soviet Union. In this regard, the main question of this article is, what effect has the structure of the international system had on the development process in Iran? This hypothesis has been proposed that the structure of the international system is the basis for Iran's movement towards endogenous development based on the approach of internal priorities in development and progress, and in which attention is paid to the knowledge-based economy, reducing dependence on oil revenues, as well as cohesion and consensus. Elites at different levels of society are considered. The results of the article show that after the Cold War, the Islamic Republic of Iran showed a confrontational approach with the international system. As a result of this, various sanctions were formed by America, Europe and various international organizations, which weakened the economic development process in the country. In order to deal with these sanctions, the Islamic Republic of Iran put endogenous development on its agenda. The type of research method is descriptive-analytical and based on library studies.

Citation: Jahangiri, A., Rezaei, A., Torabi, Gh. (2024). **The Impact of the Structure of the International System after the Cold War on the Economic Development of the Islamic Republic of Iran** *Geography (Regional Planning)*, 14 (57), 26-45

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.169774.1865

* **Corresponding author:** Alireza Rezaei, **Email:** alirezarezaei@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The issue of the development of the countries of the South, especially after the Second World War, has attracted considerable theoretical effort. In the meantime, the structure of the international system is considered as one of the important factors of development in different countries. The question remains as to what model the structure of the international system is after the Cold War and what has been the impact of this structure on the foreign policy of countries? One of the theories is the unipolar structure. In this regard, the great powers, as the main stage of international plays, write, stage and implement the norms and rules of the game and ignore them if they are against their national interests. In view of this, convergence or divergence with the structure of the international system affects development. An example of this is Iran. This divergence has caused the powers of the international system to resort to various tactics to reduce Iran's power and ability, the most important of which is the issue of imposed international sanctions and the creation of internal crises. A look at economic statistics clearly shows the difference in the level of development in the country. Although there is no huge difference in terms of gross domestic product. However, gross domestic product per capita, which is considered an indicator of economic development, shows a noticeable difference.

Methodology

The type of research method is descriptive-analytical and based on library studies.

Results and Conclusion

The collapse of the Soviet Union and the end of the Cold War system were promising for many international relations scholars and politicians to create a new international order in the form of the post-Cold War international system, because the fall of one of the two international superpowers meant a reduction in conflicts in different regions as a subsystem of the international system. In the transition from a bipolar structure, the Americans

considered themselves to be followers of the Cold War and tried to consolidate their position in the international system. Unlike developed countries, the Islamic Republic of Iran in the international system after the Cold War accepted different influences from the international system. After the Cold War, due to the efforts of the Islamic Republic of Iran to change the international system, sanctions were formed against Iran, which led to the weakening of economic indicators and, consequently, the masses of the people. Accordingly, the sanctions in practice led to an unprecedented deepening of Iran's stagflation in the early 1390s. Uncertainty about the future in the shadow of the sanctions was a factor that significantly contributed to the rapid growth of speculative demand and the intensification of problems. The sanctions also dealt a heavy blow to the country's economic health. One of the important sources in this regard is the reports of Transparency International. In 2003, Iran's rank in terms of the global corruption perception index was 78. Over the next few years, the situation changed drastically to the point that Iran began to rise in the following years. In addition, during the height of sanctions, Iran was isolated internationally in an unprecedented way. Even crude oil, which was Iran's most important export commodity, was in such distress that its daily exports declined. These conditions led to a change in Iran's diplomatic choices. The fruitless negotiations and the lack of openness in the nuclear file were issues that led to public dissatisfaction with the current situation. Limiting nuclear activities in exchange for reducing sanctions was a demand that was raised and put to the public vote in the 2013 presidential election, and a candidate who met with the majority's approval, while severely criticizing the current nuclear policy, repeatedly defended the necessity of peaceful interaction with the world in order to lift international sanctions, was a path that wanted to create an acceptable level of openness in the country's foreign relations while maintaining an acceptable level of achievements in order to protect the country's economy and national security from the destructive threats of sanctions.

References

1. Basiri, Mohammad Ali, and Mokhtar Sheikh Hosseini. 2012. A Study of the Islamic Revolution of Iran Based on the Structure-

Agent Relationship in International Relations Theories. *Islamic Revolution Scientific and Research Quarterly*. Year 9, Issue 29. [In Persian]

2. Darabi, Vahid and Hamed Kazemi. 2016. The Crisis of Confrontation and Balance of Power in the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia. *Monthly Journal of Nations Research*, Volume 2, Issue [In Persian]
3. Darabi, Vahid and Hamed Kazemi. 2016. The Crisis of Confrontation and Balance of Power in the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia. *Monthly Journal of Nations Research*, Volume 2, Issue 15. [In Persian]
4. Ganbarloo, Abdullah. 2008. A Study of the Approaches of the Foreign States of the Islamic Republic of Iran from the Perspective of the Structure-Agent Problem. *Journal of Strategic Studies*. Year 11, Issue 2. [In Persian]
5. Giddens, Antony (1984). *The constitution of society*, Cambridge, Polity press.
6. Hajati, Amir Reza. 2002. *Imam Khomeini's Age*. Qom: Book Garden. [In Persian]
7. Haji Yousefi, Amir Mohammad. 2002. *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Light of Regional Developments*. Tehran: Political and International Studies Office. [In Persian]
8. Javadi Arjomand, Mohammad Jafar, and Habib Rezazadeh. 2011. Pathology of the Positions of the Islamic Republic of Iran Regarding the Determination of the Legal Regime of the Caspian Sea from the Perspective of the Structure-Agent. *Quarterly Journal of Politics*. Volume 41, Issue 2. [In Persian]
9. Kadi, Niki. 1999. *Neither East nor West*. Translated by Ebrahim Mottaqi and Elaheh Kolaei. Tehran: Islamic Revolution Documents Center. [In Persian]
10. Kenneth n. Waltz. 1979, *Theory of International Politics*, New York, Random hous.
11. Khomeini, Seyyed Ruhollah. 1982. *In Search of the Path in the Words of the Imam*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
12. Knot, jojn. 2014. *Foreign policy theories*. London: oxford.
13. Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi. 2007. *Society and History from the Perspective of the Quran*. Tehran: Islamic Propaganda Organization. [In Persian]
14. Mohammadi, Manouchehr. 2005. *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran and the Future of the International System*. Tehran: Faculty of International Relations. [In Persian]
15. Mohammadi, Manouchehr. 2002. *Islamic Revolution, Backgrounds and Consequences*. Tehran: Maarif Publishing House. [In Persian]
16. Ramezani, Ruhollah. 2007. *An Analytical Framework for Examining the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*. Translated by Alireza Tayyeb. Tehran: Nay Publishing House. [In Persian]
17. Ritzer, George. 2005. *Sociological Theory in the Contemporary Era*. Translated by Mohsen Salasi. Tehran: Elmi. [In Persian]
18. Sardarnia, Khalil and Hossein Mohseni. 2019. *Analysis of the Challenges of Political Liberalization in Jordan from the Perspective of Structuralism Theory*. *Bi-Quarterly Journal of Political Sociology of the Islamic World*, Volume 7, Issue 1. [In Persian]
19. Sardarnia, Khalil. 2019. *Achievements and Obstacles of Women's Citizenship Rights in Kuwait from the Perspective of the Theory of Agent Structure*. *Journal of Politics*. Volume 49, Issue 2. [In Persian]
20. Shirazi, Abolhasan. 1991. *Nationalities of Central Asia*. Tehran: Political and International Studies Office. [In Persian]
21. Sotoudeh Arani, Mohammad. 2007. *Developments in the International System and the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*. Qom: Bostan Ketab. [In Persian]
22. Va'ez, Hassan. 2005. *Strategies of the Islamic Revolution*. *Diplomatic Fellow Citizen*. Issue 84. [In Persian]
23. Waltz, Kenneth. 2019. *Realism and International Politics*. Translated by Alireza Rezaei and Mohsen Sagharchi. Tehran: Khattab Publishing. [In Persian]
24. White, Colin. 2016. *Agents, Structures, and International Relations: Politics as Ontology*. Translated by Soroush Aria. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]

مقاله پژوهشی

تاثیر ساختار نظام بین‌الملل پساجنگ سرد بر توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

علیرضا جهانگیری - دانشجوی دکترای روابط بین‌الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

علیرضا رضایی* - دانشیار روابط بین‌الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

قاسم ترابی - دانشیار روابط بین‌الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

چکیده

توسعه اقتصادی را می‌توان هدف اصلی و نهایی کشورهای مختلف برشمرد. اهمیت این مقوله به حدی است که کشورهای مختلف با استفاده از راهبردهای مختلف و همچنین ابزارهایی که در اختیار دارند، سعی دارند به توسعه دست یابند. جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که بعد از فروپاشی شوروی، توسعه اقتصادی را به عنوان یکی از اولویتهای مهم خود قرار داد. در این راستا، سوال اصلی مقاله ی حاضر این است که ساختار نظام بین‌الملل چه تاثیری بر فرآیند توسعه در ایران داشته است؟ که این فرضیه مطرح شده است که ساختار نظام بین‌الملل زمینه ساز حرکت ایران به سمت توسعه درون‌زا مبتنی بر رویکرد اولویتهای داخلی در توسعه و پیشرفت شده است و در آن توجه به اقتصاد دانش بنیان، کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و همچنین انسجام و اجماع نخبگان در سطوح مختلف جامعه مورد توجه است. نتایج مقاله نشان می‌دهد که پس از جنگ سرد، جمهوری اسلامی ایران یک رویکرد تقابلی با نظام بین‌الملل را از خود نشان دهد. در نتیجه ی این امر، تحریم‌های مختلفی از سوی آمریکا، اروپا و سازمان‌های مختلف بین‌المللی شکل گرفت که باعث شد روند توسعه اقتصادی در کشور تضعیف شود. جمهوری اسلامی ایران در جهت مقابله با این تحریم‌ها، توسعه درون‌زا را در دستور کار خود قرار داد. نوع روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای می‌باشد.

اطلاعات مقاله

شماره صفحات: ۴۵-۲۶

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

نظام بین‌الملل، جنگ سرد، توسعه اقتصادی، اقتصاد، توسعه درون‌زا

استناد: جهانگیری، علیرضا؛ رضایی، علیرضا؛ ترابی، قاسم (۱۴۰۳). تاثیر ساختار نظام بین‌الملل پساجنگ سرد بر توسعه اقتصادی

جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴ (۵۷). صص: ۲۶-۴۵

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.169774.1865

مقدمه

مسئله توسعه کشورهای جنوب به طور خاص پس از جنگ جهانی دوم تلاش نظری قابل توجه را به خود معطوف کرده است. از آن زمان تاکنون دیدگاه‌های متنوع در ارتباط با عوامل شتابزا یا بازدارنده‌ی توسعه اقتصادی در کشورهای مختلف مطرح شده است. خیزش اقتصادی تعدادی از کشورهای جنوب و پیوستن آنها به جرگه کشورهای صنعتی ضمن ایجاد امیدواری در میان کشورهای جنوب، توجه این کشورها را به مسیر پیموده شده به عنوان راهی متمایز از راهکارهایی که تا پیش از آن به عنوان تنها مسیر توسعه معرفی می‌شدند، جلب کرد.

در این بین، ساختار نظام بین‌الملل به عنوان یکی از عوامل مهم توسعه در کشورهای مختلف مطرح است. دوره پس از جنگ سرد همواره شاهد مباحث بسیاری در باره ساختار نظام بین‌الملل از سوی نویسندگان و پژوهشگران روابط بین‌الملل بوده است. با وجود آن، این پرسش همچنان مطرح است که ساختار نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد چه مدلی است و تأثیر این ساختار بر سیاست خارجی کشورها چگونه بوده است؟ یکی از نظریه‌های مطرح شده در این باره این است که ساختار موجود، با در نظر داشتن جمیع ملاحظات، یک ساختار تک قطبی است. در این راستا، نظام بین‌الملل، نظامی است که همه کشورها در آن خواستار افزایش قدرتند و یک کشور نمی‌تواند قدرتش را افزایش داده و بر همگان غلبه کند. بر اساس منطق حاکم بر نظام بین‌الملل، قدرت‌های بزرگ به عنوان صحنه آرای اصلی نمایشنامه‌های بین‌المللی، هنجارها و قواعد بازی را می‌نویسند، به صحنه می‌آورند و اجرا می‌کنند و اگر برخلاف منافع ملی آنها باشد، آن را نادیده می‌گیرند.

با توجه به این امر، همگرایی یا واگرایی با ساختار نظام بین‌الملل بر توسعه اثرگذار است. نمونه‌ی این امر، ایران است. واگرایی و وجود شکاف با ساختار نظام بین‌الملل و قدرت‌های بزرگ زمینه ساز عدم توسعه در کشور شده است. این واگرایی باعث شده است تا قدرت‌های نظام بین‌الملل برای کاستن از قدرت و توانایی ایران به حربه‌های مختلفی تمسک جویند که مهم‌ترین آن‌ها تلاش در راستای ایجاد بی‌ثباتی در عرصه‌های مختلف بخصوص اقتصادی و روابط خارجی در نظام بین‌الملل علیه ایران است که بحث تحریم‌های وضع شده بین‌المللی و ایجاد بحران‌های داخلی از جمله مهم‌ترین آن‌هاست. دولت‌های مختلف در ایران به رغم بهره‌مندی از ذخایر وسیع انرژی، نیروی کار فراوان و ... در پیگیری اهداف توسعه با موفقیت‌های چشمگیر مواجه نبوده‌اند. نگاهی به آمارهای اقتصادی تفاوت سطح توسعه یافتگی در کشور را به خوبی نشان می‌دهد. اگر چه اختلاف فاحشی از نظر تولید ناخالص داخلی وجود ندارد. اما تولید ناخالص داخلی سرانه که به عنوان شاخص توسعه اقتصادی مطرح است تفاوتی محسوس را نشان می‌دهد.

مبانی نظری

چارچوب نظری مقاله مبتنی بر نظریات نوواقع گرایی والتز است. از دیدگاه وی، نظام‌های سیاسی بین‌المللی مانند بازارهای اقتصادی، از طریق اقدام متقابل واحدهای منفعت طلب شکل می‌گیرند. ساختارهای بین‌المللی برحسب واحدهای سیاسی اصلی در دوره‌های خاص تعریف می‌شوند، خواه دولت شهر باشند یا امپراطوری با دولت ملت. ساختارها بر اثر کنش متقابل دولت‌ها ظهور و بروز پیدا می‌کنند. هیچ کشوری نمی‌خواهد سهمی در شکل‌گیری ساختاری سهم داشته باشد که باعث محدودیت برای آن و دیگر کشورها خواهد شد. نظام‌های سیاسی بین‌المللی که مانند بازارهای اقتصادی به لحاظ منشأ انفرادی هستند به طور خودجوش و غیرمستقیم ایجاد می‌شوند. در هر دو نظام، ساختارها بر اثر اقدام متقابل واحدها ایجاد می‌شوند. اینکه آیا واحدها ادامه حیات می‌دهند، رشد می‌کنند یا از بین می‌روند، به تلاش خودشان بستگی دارد. هر دو سیستم براساس اصل خودیاری که در مورد همه واحدها صادق است ایجاد میشوند و استمرار می‌یابند. گفتن اینکه این دو حوزه از لحاظ ساختاری شبیه یکدیگر هستند به معنای یکسان بودن آنها نیست. از لحاظ اقتصادی، اصل خودیاری در داخل مرزهایی که توسط دولت‌ها ترسیم می‌شود عمل می‌کند. (والتز، ۱۳۹۷: ۱۴۸).

از دیدگاه والتز، بازارهای اقتصادی به گونه ای مرزبندی می‌شوند تا اثرزیرها در مسیر مفیدی مصرف شوند. می‌توان به طور مثال به مواردی چون استانداردهای غذایی و دارویی، قوانین ضد انحصار، قوانین مربوط به اوراق بهادار و مبادلات ارزی، قوانینی بر ضد حذف رقیب و در نهایت قوانینی بر ضد ادعاهای کذب در تبلیغات اشاره کرد. سیاست بین‌الملل از لحاظ ساختاری شبیه به اقتصاد بازار محور است به شرط اینکه اجازه داده شود اصل خودیاری در مورد اخیر جاری باشد. در یک نظریه خرد، اعم اقتصادی یا مربوط به سیاست بین‌الملل انگیزه بازیگران مفروض گرفته می‌شود، نه اینکه به طور واقع بینانه ای توصیف شود. فرض این است که دولت‌ها در پی تضمین بقای خود هستند. این مفروض نوعی ساده سازی به شمار می‌رود که برای تسهیل ساخت نظریه لازم است. سؤالی که باید در مورد مفروضهای یک نظریه پرسید این نیست که آیا درست هستند یا خیر بلکه این است که آیا مناسب ترین و مفیدترین مفروض‌های ممکن هستند یا خیر. اینکه آیا مفروض مورد نظر مفید است بستگی به این دارد که آیا می‌توان براساس این مفروض به ساخت نظریه ای اقدام کرد؛ نظریه ای که مبنای نتیجه گیری‌ها قرار گیرد که در غیر این صورت پنهان می‌مانند. همچنین اینکه آیا مفروض فوق‌الذکر مناسب هست یا خیر را نیز می‌توان به بحث گذاشت.

ورای انگیزه بقاء، اهداف دولت‌ها ممکن است بی شمار باشد. آنها ممکن است آرزوی تسخیر جهان را در سر داشته باشند یا اینکه تنها خواهان این باشند که به حال خود واگذاشته شوند. بقاء پیش نیاز کسب هرگونه هدفی است که دولت‌ها ممکن است در سر داشته باشند. به تعبیری، هیچ دولتی به نابودی خود به عنوان یک واحد سیاسی نمی‌اندیشد. انگیزه بقاء زمینه اقدام در دنیایی است که امنیت دولت‌ها در آن تضمین نشده است و صرفاً توصیف واقع‌گرایانه ای انگیزه‌های نهفته در پشت سر اعمال دولت‌ها محسوب نمی‌شود. فرض تلاش برای بقاء البته می‌پذیرد که هیچ کشوری در همه حال تنها به فکر بقاء خود نیست و نیز می‌پذیرد که برای برخی دولت‌ها ممکن است ارزش‌هایی غیر از بقا اهمیت داشته باشند.

از دیدگاه والتز، دولت‌ها و واحدهای تشکیل دهنده نظام‌های سیاسی بین‌المللی هستند، به علت کارکردهای ویژه شان از هم متفاوت نیستند. آنارشی مستلزم روابطی براساس هماهنگی در بین واحدهای نظام است و این به معنای شباهت آنهاست. در تعریف ساختار سیاسی بین‌المللی، نیازی به دومین واژه نیست، زیرا مادامی که آنارشی استمرار داشته باشد، دولت‌ها واحدهایی مشابه یکدیگر باقی خواهند ماند. ساختارهای بین‌المللی تنها از طریق تغییر در اصل نظم دهنده یا توانمندی‌های واحدها دستخوش دگرگونی می‌شوند. با وجود این، در این بخش، به بحث درباره این واحدهای یکسان خواهیم پرداخت. زیرا ساختارهای سیاسی بین‌المللی به دلیل تعاملات آنها ایجاد می‌شوند. (التز، ۱۳۹۷: ۱۵۲).

بنابراین، از دیدگاه والتز، دولت‌ها هیچگاه تنها بازیگران عرصه بین‌المللی نبوده و نیستند. اما این را باید مد نظر داشت که ساختارها نه توسط تمام دولت‌هایی که درون ساختار ظهور می‌یابند بلکه توسط مهمترین آنها تعریف می‌شوند. در تعریف ساختار یک سیستم، ما یک یا برخی از اجزای بی شمار تشکیل دهنده آن را انتخاب کرده و ساختار را برحسب آنها تعریف می‌کنیم. در مورد نظام‌های سیاسی بین‌المللی نیز مانند هر سیستم دیگری ابتدا باید تصمیم بگیریم کدام واحدها را به عنوان اجزای سیستم در نظر بگیریم. قیاس اقتصادی مجدداً در اینجا به ما کمک خواهد کرد. ساختار بازار بنابر تعداد شرکت‌های در حال رقابت تعریف می‌شود. اگر تعداد زیادی شرکت نسبتاً برابر با هم رقابت کنند به شرایط رقابت کامل نزدیک خواهیم شد. اگر چندین شرکت بر بازار تسلط پیدا کنند رقابت چند قطبی خواهد بود، گرچه بسیاری شرکت‌های کوچکتر نیز ممکن است وجود داشته باشند. اما به ما گفته می‌شود که به علت نفوذ متقابل دولت‌ها بر یکدیگر، عدم توانایی آنها در کنترل محیط اقدامشان و به خاطر ظهور شرکت‌های چندملیتی و بازیگران غیردولتی که کنترلشان دشوار است و ممکن است رقیب دولت‌ها در تأثیرگذاری باشند، تعاریفی از این قبیل در سیاست بین‌الملل کاربرد ندارد. البته اهمیت بازیگران غیر دولتی و گسترش فعالیت‌های فراملی آنان آشکار است. اما نتیجه این روند منسوخ شدن دولت محور بودن سیاست بین‌المللی نیست. اینکه اقتصاددانان یا دانشمندان علوم سیاسی که به اقتصاد گرایش دارند چنین تصویری دارند طنز آمیز است. طنز قضیه در اینجا است که تمام دلایلی را که برای ابطال دولت محور بودن سیاست بین‌الملل عرضه می‌شود، می‌توان با شدت بیشتر به شرکت‌ها اطلاق کرد. شرکت‌ها که با تعداد زیادی از رقبای دیگر مواجه هستند. هیچ امیدی برای کنترل بازار ندارند، حتی شرکت‌های غول آسا که مدام در این راستا حرکت می‌کنند با موفقیت روبرو نمی‌شوند. شرکت‌ها به درون یکدیگر نفوذ می‌کنند، ادغام می‌شوند و دیگر شرکت‌ها را می‌خرند. علاوه بر این، آنها مدام توسط بازیگران به اصطلاح «غیرشرکتی» تهدید و تنظیم می‌شوند. برخی از دولت‌ها تشویق به تمرکزگرایی دارند در حالی که

برخی دیگر مانع از آن می‌شوند. ساختار بازار بخش‌هایی از یک اقتصاد ممکن است از رقابتی گسترده تر به رقابتی کمتر روی آورده یا در جهت مخالف حرکت کند، اما تناوب و میزان تغییرات به هر میزان که باشد ساختارهای بازار که از طریق تعامل میان شرکت‌ها ایجاد میشود بر مبنای همین شرکت‌ها تعریف می‌شوند.

والتر معتقد است که دولت‌ها اهداف بسیاری دارند. برخی دولت‌ها ممکن است فتح جهان را هدف قرار دهند، سایر دولت‌ها شاید در پی کسب هژمونی محلی باشند، دیگر دولت‌ها ممکن است اصلاً به دنبال هژمونی نباشند، بلکه تنها بخواهند به حال خود رها شوند. با این حال، وجه مشترک خواسته‌های تمامی دولت‌ها، تمایل به بقاست. حتی دولتی که در پی فتح جهان است، به صورت حداقلی، خواهان تداوم موجودیت کنونی خود نیز هست. اگر تمامی دولت‌ها تنها خواستار بقا بودند، هیچ یک نیازی به حفظ نیروهای نظامی به منظور استفاده در اقدامات تدافعی یا تهاجمی نداشتند. ولی هرگاه پاره‌ای از دولت‌ها، این نشانه را بروز دهند که مسئله بقا، جاه طلبی‌های سیاسی‌شان را تأمین نمی‌کند، دیگران به لحاظ منطقی ناگزیر از توجه به توانمندی‌های تدافعی‌شان می‌شوند. امکان دارد بسیاری دولت‌ها ترجیح دهند نوعی بازی انجام دهند که در آن تمامی دولت‌ها در تلاش برای حل مسائل حداکثرسازی، با یکدیگر همکاری کنند. دیگران ممکن است ترجیح دهند که اصلاً وارد هیچ نوع بازی ای نشوند. با وجود این، پیامد نظریه بازی که همزمان پیامد تصویر سوم نیز هست، عبارت از این است که آزادی انتخاب هر دولت به واسطه کنش‌های دیگر دولت‌ها محدود می‌شود و این محدودیت به همان میزان که در عمل در مورد اجرای بازی کاربرد دارد، در فرایند تصمیم‌گیری در مورد این که به کدام بازی باید دست زد نیز اعمال می‌شود (والتر، ۱۳۹۸: ۲۲۴-۲۲۳).

بازیگر زیرک، مترصد فرصتی برای افزایش سود یا کاهش زیان خود از طریق همکاری با دیگری خواهد بود. به همین شکل در سیاست بین‌الملل، تا وقتی که مشارکت کنندگان خود را بازیگران یک بازی تلقی نکنند که در آن همگان بر تولید تمرکز می‌کنند و هیچ کس در باب توزیع نگرانی ندارد، دولت‌ها همواره وسوسه می‌شوند ائتلاف‌هایی را به این دلیل ساده تشکیل دهند که دولت‌هایی که با یکدیگر متحد می‌شوند، نوعی برتری بر دولت‌هایی پیدا می‌کنند که به تشکیل اتحاد نمی‌پردازند. اگر گروهی از دولت‌ها در صدد برتری بر دیگران برآیند، با یکدیگر متحد می‌شوند؛ دولت‌های دیگر نیز به نوبه خود اگر بخواهند این برتری را خنثا کنند، با یکدیگر متحد می‌گردند. اگر برتری مطلوب بر مبنای قدرت تخریب یا آسیب‌رسانی به دولتی دیگر سنجیده شود، آنگاه دولت مورد تهدید تنها در صورت به مخاطره افتادن بقای خود، از تلاش برای افزایش توانمندی‌اش، صرف نظر خواهد کرد. به هر حال، تعقیب سیاست موازنه قدرت همچنان موضوع انتخاب است، ولی جایگزین‌های آن از یک طرف احتمال خودکشی و از طرف دیگر اجرای فعالانه بازی سیاست قدرت است. عواملی که سیاست بین‌الملل را از سایر بازی‌ها متمایز می‌کنند، عبارتند از: ۱. این که مخاطرات بازی دارای اهمیتی خارق‌العاده تلقی می‌شوند. ۲. این که در سیاست بین‌الملل، توسل به زور به منزله ابزاری برای تأثیرگذاری بر نتیجه، نفی نمی‌شود. اغلب تصور می‌شود قاعده اصلی بازی این است: هر آنچه را که برای بردن بازی لازم است، انجام دهید. اگر بعضی دولت‌ها بر مبنای این قاعده عمل کنند، یا انتظار رود که بر مبنای آن عمل کنند، دیگر دولت‌ها نیز باید استراتژی‌های خود را بر همین اساس تنظیم نمایند. فرصت و گاه ضرورت استفاده از زور، موازنه قدرت در سیاست بین‌الملل را از موازنه قدرت در داخل دولت‌ها متمایز می‌کند. در هر دو مورد، می‌توان قدرت را به پیروی از هابز، ظرفیت ایجاد تأثیر مورد نظر تعریف کرد. به طور معمول در سیاست داخلی، یکی از ظرفیت‌های محتمل - استفاده از زور فیزیکی - در انحصار دولت قرار دارد. اما در سیاست بین‌الملل مرجعی وجود ندارد که به شکلی مؤثر قادر به منع استفاده از زور باشد. بدین ترتیب، موازنه قدرت میان دولت‌ها به موازنه تمامی ظرفیت‌ها، از جمله زور فیزیکی که دولت‌ها از آنها در تعقیب اهدافشان استفاده می‌کنند، بدل می‌شود. (والتر، ۱۳۹۸: ۲۲۴).

نظام بین‌الملل پس از پایان جنگ سرد

بعد از پایان جنگ سرد، جهان وارد عصر جدیدی شد که بسیار متفاوت از دوران گذشته و ساختار حاکم در آن بود. پایان جنگ سرد، هم زمان با پایان سده بیستم میلادی، موجب شد تا بسیاری از تحلیل‌گران آن را پایان دهنده وضعیت موجود و آغازکننده یک دگردیسی در نظام بین‌الملل تلقی کنند. برخی از نظریه پردازان و مفسران، از جمله: چارلز کراشم، بروسی گیومینگز،

ایکسبری و هانتینگتن ایده‌ها و الگوهایی را برای نظام جدید بین‌الملل ارائه نمودند که در ادامه به صورت مختصر به آنها پرداخته خواهد شد.

چارلز کراشمیر، نظام پساجنگ سرد را مورد بررسی قرار می‌دهد و اذعان می‌کند که این نظام ممکن است به یک روال چندقطبی، که قدرت را میان کانون‌های نوینی مانند ژاپن، آلمان (و یا اروپا)، چین و روسیه تقسیم کرده، تبدیل شود، و یا آن که مردم آمریکا که در اثر تجربه جنگ ویتنام همراهی خود را درباره سیاست خارجی بر پایه ملی‌گرایی از دست داده‌اند و دیگر ترسی از کمونیسم ندارند، باز به انزوا بگرایند. وی معتقد است که جو استراتژیک نوین پس از کناره‌گیری شوروی ممکن است سبب شود که تهدید و خطر جنگ به مقدار فراوانی کاهش یابد و جهان به سمت یک ثبات نسبی حرکت کند. او در ادامه بیان می‌کند که ایده‌های مذکور ممکن است تحقق‌ناپذیر باشند، زیرا در دوره زمانی که بی‌درنگ پس از پایان جنگ سرد نمایان شد، یک نمای چندقطبی را نشان نمی‌دهد، بلکه نظام یک قطبی را نمایان می‌سازد. از سوی دیگر، روی آوردن به انزوای از سوی آمریکا با توجه به فراهم آمدن شرایط قدرت‌طلبی با سقوط شوروی، نادرست است. هم‌چنین پایداری جو نوین استراتژیک مبنی بر کاهش تهدید و خطر جنگ نیز می‌تواند نادرست باشد، زیرا امکان دارد که با پدیداری کشورهای کوچک تجاوزگرا و دارنده سیستم‌های حمل و نقل جنگ‌افزار کشتار جمعی، تهدید و خطر جنگ در جهان کاهش نیابد. وی می‌افزاید آنچه در دوران پس از جنگ سرد در ساختار نظام بین‌الملل حاکم است، گونه‌ای از شبه چند جانبه‌گرایی است. یک قدرت بزرگ اساساً به تنهایی عمل می‌کند، ولی در این راه دچار گرفتاری شده و هنوز هم در چارچوب امنیت دسته‌جمعی، به خدمت گرفتن یک کشتی در این جا، پل در آن جا، دست به اقدام زده و نظر و تأیید دیگران را جلب می‌کند تا به اقدامات یک جانبه خود، نمود چند جانبه دهد (Krauthammer, ۱۹۹۱: ۲۳-۲۵).

بروسی کیومینگز، نظام جهانی بعد از جنگ سرد را چنین الگوبندی می‌کند: «... اکنون آمریکا تنها ابرقدرت جهان است، و احتمال می‌رود برای مدت زمانی این موقعیت را دارا باشد. نظام سراسر جهان کاملاً سرمایه‌داری است و هیچ‌گونه ستیزه‌جویی مؤثر سوسیالیستی وجود ندارد و نمونه دیگری هم از بازار سوسیالیستی موجود نیست. جهان دارای شش اقتصاد پیشرفته سرمایه‌داری (آمریکا، ژاپن، آلمان، انگلستان، فرانسه و ایتالیا) است که همگی به گونه‌ای خردمندانه در رفاه بوده و با همدیگر همکاری می‌کنند و هیچ‌گونه شکوه و انگیزه خشونت‌آمیزی وجود ندارد. تهدید اصلی به نظام جهانی، یعنی جنگ سرد، پایان یافته و از این رو، نظام دوقطبی به پایان رسیده است و امکان دارد نظامی چندقطبی و یا بی‌قطبی در سیاست‌گاه جهان نمودار شود. این نظام دارای سازمان ملل متحدی است که کاملاً فراگیر است و از سوی آمریکا و شوروی پشتیبانی می‌شود و این سازمان در اوت ۱۹۹۱ با موفقیت، پاسخ امنیتی دسته‌جمعی خود را به عراق داد» (Cunnings, ۱۹۹۱: ۱۹۵).

او به طور جامع، هفت الگوی ذیل را برای نظام بعد از جنگ سرد بیان نمود. اولین الگوی محتمل، سیستم تک قطبی است. بروسی کیومینگز در زمان ریاست جمهوری جرج بوش می‌نویسد: «بوش هم چنان به این باور چسبیده که نظام نوین جهانی ضرورتاً با همان روال گذشته آمریکا امکان‌پذیر است. گرچه جنگ سرد پایان یافته، اما برنامه آمریکا به مقدار فراوانی همانند گذشته ادامه یافته است، زیرا اساساً جنگ سرد در اثر اقدام‌های یک جانبه شوروی پایان پذیرفت. درست مانند این است که دو اسب سوار در میدان مسابقه دهند و ساق پای یکی از دو اسب شرکت‌کننده بشکند و در نتیجه اسب دوم یکه تاز میدان می‌شود» (Cunings, ۱۹۹۱: ۱۹۶).

دومین الگوی محتمل پساجنگ سرد، نظام تک قطبی با ائتلاف قدرتهای درجه دوم است. این روال عملاً در جنگ خلیج فارس به نمایش درآمد که طی آن، آمریکا با جلب نظر شوروی (که هنوز هم یک قدرت بود) و قدرتهای نظامی و اقتصادی دیگر مانند فرانسه و انگلستان و نیز ابرقدرتهای دیگر اقتصادی، یعنی آلمان و ژاپن و از راه تشکیل نیروهای چندملیتی که حتی نیروهای مصری و سوری هم به آن جلب شدند، اقدام به بیرون راندن عراق از کویت کرد.

نظام بی قطبی، سومین نظام محتمل پساجنگ سرد است که چنین نظامی امکان‌پذیر نیست؛ خواه ناخواه، قطب‌های قدرت نظامی و اقتصادی در جهان وجود دارند و این قطب‌ها نه تنها بر یکدیگر، بلکه بر ملت‌های کم‌قدرت نیز اثر می‌گذارند. نظام سه قطبی، چهارمین نظام متصور در دوران پساجنگ سرد است که می‌توان گفت نظریه نظام سه قطبی از ایدئولوژی سه‌گانه‌گرایی ریشه گرفته و عمدتاً جنبه اقتصادی داشته و شالوده آن بر این فرض استوار است که سه قطب قدرت، که از برتری اقتصادی در

عرصه جهان برخوردارند، بر جهان سایه می‌افکنند. پنجمین الگوی محتمل پسا جنگ سرد، نظام چندقطبی است. در چنین نظامی، جهان دارای دو یا چند قطب اصلی و چند قطب فرعی یا منطقه ای خواهد شد. نظام سلسله مراتبی ثابت، ششمین الگوی محتمل پسا جنگ سرد است. در این نظام دولت‌ها با توجه به توان اقتصادی، نظامی و اجتماعی به گونه ای تقریباً هرم وار، در نظام نوین جهانی جای خواهند گرفت. نظام سلسله مراتبی دگرگون پذیر، هفتمین الگوی محتمل پسا جنگ سرد است. فرق این نظام با نظام پیشین در آن است که مقام و وضعیت کشورها در هرم سلسله مراتب می‌تواند با گذشت زمان دچار دگرگونی و بالا - پایین شود؛ برای مثال، در آغاز نظام آمریکا در رأس هرم قرار می‌گیرد (بحرینی، ۱۳۷۴: ۱۱۳-۱۱۴)

آمریکا بعد از سقوط شوروی و پایان نظام دوقطبی، به عنوان قطب باقی مانده و تلاش نمود سلطه و اقتدار خود را بر مناطق موجود حفظ کند و بر سایر مناطق گسترش دهد و متعاقب این امر، دکترین جرج بوش پدر تحت عنوان «نظم نوین جهانی» طرح شد. در حقیقت، ارائه این نظم از سوی بوش، بیش از هر چیزی معرفی آمریکا به عنوان رهبر جهان در برابر نقض حقوق بشر، دفاع از رژیم‌های دموکراتیک و تلاش‌های انسان دوستانه بود که منجر به برتری آمریکا و مشروعیت دهی به کسب و افزایش قدرت آن می‌گشت (Knott, ۲۰۱۴). در واقع، ایالات متحده برای ایده نظم نوین جهانی و تثبیت آن در عرصه بین المللی از سوئی، با ارائه اندیشه و نظریه در جهت توجیه آن برآمد و از سوی دیگر، با نهادسازی‌هایی با قرائت لیبرالی، به ویژه در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی در صدد نفوذ بیشتر و تثبیت حقانیت غرب گام برداشت، و در این جهت حضور فیزیکی و غیر فیزیکی خود را در سراسر دنیا افزایش داد. در حقیقت زمانی که آمریکا از نظم نوین جهانی و مسلط خود در نظام بین‌الملل سخن می‌گفت، تلاش می‌کرد ضمن تقویت باور تک قطبی بودن ایالات متحده، قدرت و موقعیت خود را در قالب هژمونی در دو بعد ساختاری و هنجاری ایجاد و تثبیت کند.

علاوه بر این، ایالات متحده با ایجاد نهادهای اقتصادی در قالب قدرت نرم، در پرتو الگوی لیبرال، از جمله سازمان تجارت جهانی، بانک جهانی صندوق بین المللی پول و گروه هشت کشور صنعتی، تعاملات اقتصادی جهان را هدایت نموده و نظم اقتصادی جهانی را مدیریت نمود، که این عوامل در راستای ایجاد هژمونی مسلط و حاکم بر نظام بین‌الملل طراحی شده بود. این نظم نوین اصطلاحاً «اجماع واشنگتن» نام داشت و در حقیقت به منظور یک سلسله اقدامات کلاسیک برای آزادسازی اقتصاد بود. تلاش‌های ایالات متحده آمریکا در جهت نهادینه کردن قواعد و قوانین تجارت آزاد، از طریق توافقنامه عمومی تعرفه و تجارت «گات» به منصفه ظهور رسید. گات در سال ۱۹۴۷ در ژنوبه امضا رسید و اهداف تجارت آزاد ایالات متحده را در عرصه نظام بین‌الملل عملیاتی ساخت (Fukuyama, ۲۰۰۶: ۱۰۶)؛ اما به دلیل ناتوانی در حل بسیاری از مسائل بین المللی و داخلی، صرف هزینه بسیار بیش از سود حاصله و ظهور بازیگران نوظهور و مقابله‌گر موفق نشد. در واقع، امروزه تکلیف و مسیر نظم بین‌الملل همچون دوران گذشته شفاف و مشخص نیست و در دوران انتقالی یا گذار قرار دارد. در دوران گذار امکان تغییر مرز، ظهور بازیگران جدید، سقوط بازیگران قدیمی، افزایش قدرت مادی و معنوی و ... وجود دارد، زیرا در شرایطی که نظام ثابتی با قواعد تعیین شده بر روابط بین‌الملل حاکم نباشد و سیستم در مرحله گسترش قرار داشته باشد، هر بازیگری تلاش می‌کند از این شرایط به نفع افزایش منافع و قدرت خود چه به صورت سرزمینی، سیاسی، اقتصادی و ... استفاده نماید. لذا دوران گذار بسیار مهم است و ممکن است رژیم‌های دیگر بر مناطق تحمیل شوند، نظم‌های داخلی فروپاشند، بازیگران غیردولتی ظهور کنند، بازیگران نوظهور مدعی قدرت بیشتر شوند و ... مشخصات این دوران آن است که برخلاف دوران گذار قبلی در فاصله دو جنگ جهانی، این دوران طولانی شده است؛ به گونه ای که از ۱۹۹۱ آغاز شده و تا کنون ادامه دارد و البته این فرض وجود دارد که این روند طولانی تر هم خواهد شد. اهمیت این امر از آن جا ناشی می‌شود که بازیگران در این نظام با فرآیند طولانی و پیچیده ای از مسائل روبه رو خواهند بود؛ بدان معنا که ایده پایان یافتن مسائل و بحران‌ها تنها اندیشه خامی خواهد بود، زیرا در نبود قواعد و نظام ثابت، رفتار بازیگران در نوسانی از پستیها و بلندی‌ها، سازش‌ها و تنشها، جنگ‌ها و مذاکرات و ... خواهد بود.

ویژگی دیگر این دوران آن است که قدرت همچون دوران گذشته به صورت ظاهری و در قالب قدرت مادی و نظامی خلاصه نمی‌شود. در این دوران، بازیگران نیازمند قدرت سازی برای ایجاد توازن نه تنها به صورت داخلی، بلکه به صورت توازن بیرونی در قالب اجماع سازی، شبکه سازی و گفتمان سازی در سطح منطقه ای، فرامنطقه ای و حتی بین المللی هستند. در نظام در حال گذار هیچ قدرتی به تنهایی قدرت کافی برای تحمیل خود به صورت کامل بر نظام بین‌الملل را ندارد. این بعد ناتوانی تنها در

ابعاد اقتصادی و سیاسی نیست، بلکه بعد مهم ایدئولوژی و هنجاری را نیز در بر می‌گیرد. در حقیقت در دوران گذار به دلیل تحول عظیم و یا انقلاب در فناوری ارتباطات و اطلاعات، بازیگران مختلف تمایل به ارائه نظریات خود، هرچند مخالف با وضع موجود، دارند. در واقع، افزایش مبادلات و تعاملات در سطوح و ابعاد مختلف، زمینه ساز اثرپذیری و اثرگذاری جوامع با فرهنگ‌های مختلف شده است؛ به گونه ای که در برخی جوامع هویت و تعریف خودی و دیگری، دیگر محصور در قراردادهای مرزی نمی‌شود، بلکه بازیگران خود را با هنجارها و ارزش‌هایی هم‌ساز می‌بینند و تعریف می‌کنند که ممکن است ارتباطی به جامعه‌پذیری و تمدن کشور متبوع خود نداشته باشد.

تقابل ساختار نظام بین‌الملل و جمهوری اسلامی ایران

جمهوری اسلامی در شرایطی استقرار یافت که ساختار نظام بین‌الملل دو قطبی بود. رهبران انقلابی با تصور اینکه «هرچه بدبختی بر سر ایران آمده ناشی از بیگانگان بوده» نگاهی به شدت انتقادی نسبت به این نظام پیدا کردند که تبلور عینی آن اصل نه شرقی نه غربی در سیاست خارجی است. این کشور نه تنها وابستگی به هیچ یک از ایدئولوژی ابرقدرت‌ها را منطقی و اصولی نمی‌داند و سیاست عدم تعهد را در این محدوده پیروی می‌کند بلکه برای از بین رفتن نظام موجود حاکم بر روابط بین‌الملل تلاش و مبارزه می‌کند.

بر این اساس رهبران جمهوری اسلامی همواره مبارزه با استکبار و سلطه ستیزی را یکی از اصول بنیادین سیاست خارجی تعیین کرده‌اند. اهمیت مسئله تا اندازه ای است که رهبر انقلاب اسلامی آن را به عنوان شاخص سیاست خارجی جمهوری اسلامی اعلام می‌دارد: «رفتار نظام سلطه را هرگز قبول نمی‌کنیم، در هیچ موضوعی زیر بار سلطه نمی‌رویم و شاخص دیپلماسی خود را مقابله با رفتار جهانی نظام سلطه و خروج از قاعده سلطه‌گر - سلطه‌پذیر می‌دانیم». (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۸). قانون اساسی نیز یکی از ویژگی‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی را «نفی هرگونه ستمگری و ستم کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری» می‌داند؛ از این رو «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نفی هرگونه سلطه جویی، سلطه‌پذیری... و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر... استوار است». چنین وجهی از سیاست خارجی نشان می‌دهد که نگاه جمهوری اسلامی به نظام بین‌الملل به شدت تجدید نظر طلب و ضد هژمونیک است و در جهت مقابله و مبارزه با کانون‌ها و قطب‌های قدرت تلاش می‌کند.

در بعد عملی با پایان نظام دو قطبی، نظام بین‌الملل جدید شباهت زیادی به نظام تک قطبی پیدا کرد. نظام تک قطبی در حال ظهور به رهبری ایالات متحده دولت‌ها را مجبور کرد که در صورت نیاز به تضمین امنیت خود به ناچار دست به دامن تک قطب شوند. به عبارت دیگر نظام تک قطبی موجب می‌شد که هیچ کشوری جز تک قطب نتواند امنیت کشورهای یک منطقه مانند خاورمیانه را تضمین کند؛ از سوی دیگر نظام سیاسی بزرگی در اروپای باختری سر برآورد. قدرت گرفتن اتحادیه اروپا عامل دیگری بود که ضرورت دگرگونی در سیاست‌های ایران را پیش می‌آورد. اتحادیه اروپا با نیروی بزرگ سیاسی و اقتصادی خود یکی از مهم ترین بازیگران نظام جهانی در بیست سال گذشته بوده، اما در شرایط جدید ایران ساختار جدید را نپذیرفت، ولی تغییراتی را در رفتار خود نسبت به گذشته انجام داد. سیاست خصومت آمیز خود را نسبت به ایالات متحده ادامه داد، اما تلاش کرد تا برای پیشبرد سیاست خارجی مقابله گرایانه خویش به نوعی همکاری استراتژیک با قدرت‌های رقیب امریکا به ویژه روسیه دست پیدا کند.

به رغم تلاش‌هایی که جمهوری اسلامی برای توسعه روابط با اتحادیه و سایر کشورها انجام داده اما نگرش آن نسبت به رأس هرم قدرت جهانی و ساختار متاثر از آن به شدت انتقادی است. حتی در دوره آقای خاتمی نیز که تلاش‌هایی برای توسعه تعاملات بین‌المللی صورت گرفت، این وجه سیاست خارجی پایدار باقی ماند. وی در یکی از نطق‌های سازمان ملل اعلام کرد: «جهان تک قطبی زیر سلطه‌گری یک ابرقدرت، سراسری بیش نیست». او فروپاشی نظم جهانی دو قطبی در پایان سده پیشین و حرکت جهان به سوی چندگانگی و ظهور دوباره هویت ملت‌هایی را که خواستار برابری در گسترده بین‌المللی هستند، از مهم ترین دستاوردها دانست. در آن دوران حتی چنین نگرشی از طرف سایر جریان‌های داخلی مورد انتقاد قرار گرفت. به این دلیل که در مقابل نظام سلطه و قدرت جهانی مماشات می‌کند. شاید همین انتقادها بود که زمینه گرم شدن تور نقد اساسی نظام قدرت را

در دوره بعدی فراهم ساخت. دوره ای که در آن نه تنها قطب بندی جهانی به باد انتقاد گرفته شد بلکه هم پیمانی‌های قبلی که برای متکثر کردن ساختار قدرت انجام می‌شد نیز مورد تردید قرار گرفت.

پس کار گزار جمهوری اسلامی تمایل چندانی به توسعه روابط با اجزای اصلی ساختار قدرت جهانی نداشته و بیشتر به سمت اجزای فرعی و کمتر تأثیر گذار آن سوق پیدا کرده است. به همین دلیل اگر از لحاظ کمی بخواهیم روابط خارجی را ارزیابی کنیم، وضعیت مطلوبی دارد اما از لحاظ کیفیت و میزان دستاوردهای حاصله، تعامل مؤثری وجود نداشته است. به بیانی هنگامی که کارگزاری قسمت بالایی ساختار را به چالش می‌طلبد و بیشتر به سمت قسمت پایینی آن گرایش پیدا می‌کند به صورت طبیعی آنچه به دست می‌آورد کمیت است تا کیفیت. او می‌تواند با تعداد زیادی از کشورها رابطه استراتژیک برقرار کند اما نمی‌تواند نفوذ و حمایت چندانی را به دست آورد. به عنوان مثال اگر کشوری با اکثریت اعضای مجمع عمومی سازمان ملل رابطه دوستی داشته باشد، اما در شورای امنیت یک متحد استراتژیک نداشته باشد نمی‌تواند از تصویب قطعنامه علیه خود جلوگیری کند.

به طور کلی می‌توان گفت سیاست خارجی ایران محصول کنش متقابل میان کارگزار ایران و ساختار جامعه بین‌الملل است. در این ارتباط متقابل، جامعه بین‌الملل از طریق ساختار قدرت، هنجارها و نهادهای حاکم بر آن مشخص می‌شود و ایران از طریق ایدئولوژی، ژئوپلیتیک و ذهنیتی که نسبت به چگونگی توزیع قدرت و نهادهای بین‌المللی دارد، شناخته می‌شود. هر کدام از این عناصر بسته به ماهیتی که دارند می‌توانند زمینه‌های تعامل و یا تقابل را فراهم کنند. مثلاً تفاوت‌های ایدئولوژیکی و فکری میان ساختار حاکم بر جامعه بین‌الملل یعنی لیبرال دموکراسی از یک سو و ایدئولوژی اسلامی - انقلابی کارگزار وجود دارد؛ زیرا هر کدام فرجامی متفاوت برای جهان قائل هستند. همچنین مسئله توزیع قدرت جهانی و نقش قدرت‌های بزرگ و جایگاه ایران در تقسیم قدرت منطقه ای و جهانی، بخشی از سیاست خارجی این کشور را در بر گرفته است. پس هر کدام از هفت عنصر ساختاری و کارگزاری مجموعه پیچیده ای از تعامل را تشکیل می‌دهد که بر اساس آن سیاست خارجی ایران شکل می‌گیرد. تلاش برای شناخت این تعاملات بخشی از تحلیل سیاست خارجی ایران بر اساس چهارچوب ساخت یابی است چراکه مفاهیم، گزاره‌ها و فرضیه‌های این رهیافت، چهارچوب تحلیلی مناسبی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد.

از آنجا که قدرت‌های بزرگ در ساختار نظام بین‌الملل دارای نقش و جایگاه ویژه‌ای هستند، در تعیین آن نقش عمده ای دارند. اگر در رژیم داخلی یکی از بازیگران اصلی دگرگونی رخ دهد، الگو و گاه جریان روابط بین‌المللی نیز بر اساس آن دگرگون می‌شود. در این زمینه نقش تعیین کننده‌ی شوروی در نظام دو قطبی قابل توجه است.

تغییرات ساختاری در نظام بین‌الملل که از تنش زدایی و متعاقب آن پایان جنگ سرد و فروپاشی کامل شوروی آغاز شده بود، در نهایت به پایان نظام دو قطبی منتهی شد و سپس نظام بین‌الملل در حال گذار شکل گرفت. نظام بین‌الملل کنونی دوران گذار خود را طی می‌کند و به آن مرحله ای از پایداری نرسیده است که ساختار آن مورد پذیرش (نسبی) همه ی قدرت‌های بزرگ باشد. «هنوز سیستم بین‌المللی تثبیت شده ای که جایگزین نظام دو قطبی سابق باشد، پا به عرصه ی حیات نگذاشته است، بلکه جهان کنونی در طی این سال‌ها در حال انتقال (Transition) به سر می‌برد و هنوز به طور قطعی مشخص نیست که این دوران انتقالی چه وقت به پایان می‌رسد و پس از آن چه نظامی یا سیستمی بر جهان استیلا می‌یابد».

رقابت‌های گسترده ای میان قدرت‌های بزرگ در مقابل قطب به جای مانده از نظام پیشین، یعنی آمریکا، در جریان است. در این راستا «آمریکا در پرتو دکترین نظم نوین جهانی جورج بوش پدر، سودای نظام تک قطبی را در سر داشته و دارد»، اما این امر مورد پذیرش بازیگران اصلی نظام بین‌الملل در حال گذار نیست. این فرآیند انتقالی نظام بین‌المللی از ویژگی‌هایی برخوردار است. می‌توان خصوصیت نظام بین‌الملل در حال گذار را که به طور مشخص از دهه ی نود میلادی نمایان شده است، این گونه برشمرد: ۱. از میان رفتن چتر امنیتی متحدان قطب مغلوب نظام بین‌الملل (شوروی پیشین) و تمایل به سازش با قطب پیروز نظام بین‌الملل آمریکا؛ ۲. تغییر ارزشها و هنجارهای نظام بین‌الملل مبنی بر اولویت ارزش‌های اقتصادی بر امنیتی؛ ۳. تشدید روند منطقه گرایی و ۴. آغاز روند یارگیری کشورهای ذی نفوذ مناطق استراتژیک جهان (قدرت‌های برتر منطقه ای sub-system).

ویژگی نخست علاوه بر گفتارهای پیشین، به طور مبسوط در آخرین مورد از خصوصیت نظام بین‌الملل در حال گذار مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ اما در توضیح ویژگی دوم نظام بین‌الملل در حال گذار باید گفت: هنجارها و ارزش‌های نظام بین‌الملل که از آغاز دوران تنش زدایی با ترجیح مؤلفه‌های اقتصادی بر امنیتی و نظامی روبه رو شد، اگرچه با افت و خیزهایی همراه بود؛ لیکن

این امر به عنوان ارزش‌های حاکم بر نظام بین‌الملل در حال گذار قلمداد شده است. این مقطع دورهی رقابت‌ها و تنش‌های اقتصادی است... پایان جنگ سرد به معنای آزاد شدن اقتصاد و پایان تبعیت آن از اهداف ایدئولوژیک و سیاسی است. به عبارت دیگر، اقتصاد خود هدف گردیده و بسیاری از امکانات سیاسی ممکن در جهت آن به کار گرفته می‌شود».

از دیگر ویژگی‌های نظام بین‌الملل در حال گذار تشدید روند منطقه‌گرایی است. منطقه‌گرایی نیز در فرآیند انتقالی نظام بین‌المللی به شدت دنبال می‌شود. برای مقابله با اعلام دکترین نظم نوین جهانی از سوی آمریکا که با هدف تثبیت نظام تک قطبی مطرح گردید، منطقه‌گرایی مورد توجه کشورها قرار گرفت. تغییر و تبدیل جامعه‌ی اقتصادی اروپا به اتحادیه‌ی اروپا، گسترش و توسعه‌ی دامنه‌ی فعالیت‌های سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از قبیل: اگو، آ. سه، آن، سازمان کشورهای اسلامی، جنبش عدم تعهد، گروه ۷۷، شانگهای و دی ۸ در این راستا بوده است.

و سرانجام، «یارگیری» از جمله برجسته‌ترین ویژگی‌های نظام بین‌الملل در حال گذار است. آنچه که بر روند یارگیری کشورهای ذی نفوذ توسط قدرتهای بزرگ می‌افزود، فقدان چتر امنیتی برای متحدان قطب مغلوب نظام بین‌الملل (شوروی) بود. پایان نظام دو قطبی موجب شد که برخی از کشورها از چتر امنیتی این ابر قدرت محروم شوند و برای تضمین امنیت خویش تن به سازگاری و سازش با قطب به جای مانده یعنی آمریکا دهند. همچنین، دیگر برای این کشورها مقدور نبود که با اتکا به یک قطب چانه زنی با قطب دیگر را دنبال کنند. «فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد باعث شفاف شدن ماهیت نظام بین‌الملل شد. در این شرایط، دیگر چتر حمایتی از سوی بازیگران عمده‌ی نظام جهانی برای این کشورها فراهم نمی‌شد و دیگر حاشیه‌ی امن دورافتاده‌ای در شکاف میان قطب بندی بازیگران اصلی به چشم نمی‌خورد که آنها بتوانند سیاست‌های مورد نظر خود را دنبال کنند. بدین ترتیب با از میان رفتن چتر حمایتی - امنیتی ابرقدرت پیشین، رقابت گسترده‌ای میان بازیگران پیروز نظام بین‌الملل و در رأس آن آمریکا، صورت گرفت. آنان در صدد بودند تا با اغتنام فرصت، در فرآیند انتقالی نظام بین‌الملل بر جایگاه جهانی خود در تأثیر گذاری و تعیین‌کنندگی نظام بین‌الملل که اساسش توزیع قدرت است، به یارگیری و متحد ساختن قدرت‌های برتر منطقه‌ای بیفزایند.

تاثیر ساختار نظام بین‌الملل بر توسعه اقتصادی ایران

ساختار نظام بین‌الملل و تقابل جمهوری اسلامی ایران با آن زمینه‌ساز حرکت به سوی توسعه‌ی اقتصادی درون‌زا شده است. مولفه‌های مهم اقتصاد درون‌زا را می‌توان این گونه بیان دشت:

۱. شاخص اقتصاد دانش بنیان

شاخص اقتصاد دانش بنیان نشان می‌دهد تا چه اندازه محیط کشور برای به کارگیری مؤثر دانش در جهت توسعه اقتصادی آماده است. طبق تعریف بانک جهانی، در مجموع اقتصاد دانایی شامل چهار رکن اساسی است؛ البته متغیرهای این چهار رکن اصلی به هشت رکن جزئی تقسیم می‌شوند:

- رژیم نهادی و انگیزش اقتصادی در بردارنده سه رکن مجموع عملکرد اقتصادی، رژیم اقتصادی و حکمرانی؛

- سیستم نوآوری؛

- آموزش و منابع انسانی در بردارنده سه رکن آموزش، نیروی کار، جنسیت؛

- فناوری اطلاعات و ارتباطات.

برای این هشت رکن (مجموع عملکرد اقتصادی، نظام اقتصادی، حکمرانی، سیستم نوآوری، آموزش، نیروی کار، جنسیت و فناوری اطلاعات و ارتباطات)، بانک جهانی فهرستی از چهارده متغیر کلیدی را برای ساده سازی طراحی کرده است.

بانک جهانی در کنار شاخص‌های ساده دانایی محوری، شاخص ترکیبی اقتصاد دانش بنیان را به صورت سالانه برآورد می‌کند. در همین راستا می‌توان به رتبه ۹۴ ام ایران در سال ۲۰۱۳ میلادی از لحاظ شاخص اقتصاد دانش بنیان در میان ۱۴۴ کشور مورد بررسی بانک جهانی اشاره کرد. با یک بازبینی و بررسی وضعیت ارکان چهارگانه شاخص اقتصاد دانش بنیان که هر ساله توسط بانک جهانی منتشر می‌شود، مشخص می‌گردد که هر چند ایران از لحاظ آموزش، نوآوری و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در سطح متوسط قرار دارد و از نمره مطلوب ده در سه شاخص به ترتیب نمره‌های ۴۰۶۱، ۵۰۰۲ و ۵،۲۸ را

به دست آورده، ولی از لحاظ رژیم انگیزش اقتصادی و نهادی در موقعیت نامطلوبی قرار دارد و از نمره ۱۰ فقط ۰۰۷۳ گرفته است. نمره کشور در سه شاخص آموزش، نوآوری و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات مناسب است؛ ولی عضویت نیافتن ایران در سازمانهای بین‌المللی مانند سازمان تجارت جهانی به ویژه نپذیرفتن موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری، ضعف نظام مالکیت معنوی در کشور و وجود دیگر مشکلات ساختاری و نهادی فراروی جلب و توسعه اقتصاد دانش محور موجب شده نمره ایران در محور نظام انگیزش اقتصادی و نهادی اقتصاد دانش بنیان در مقایسه با کشورهای منطقه و رقیب در شرایط نامطلوب (نمره ۰۰۷۳ ایران در مقایسه با نمره ۶/۹۵ کشور امارات متحده عربی، عربستان ۵۰۳۹ و...) باشد و همین مسئله موجب تنزل رتبه کلی ایران در میان کشورهای منطقه شده است.

۲. کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی

استفاده از درآمدهای نفتی و رانت، به عنوان یکی از عوامل مهم توسعه نیافتگی در کشورهای جهان سوم مطرح است. مفهوم دولت رانتیر در اقتصاد سیاسی، اساساً در چارچوب تلاش برای رفع نارسائی‌های مربوط به رویکردهای مارکسیستی و وابستگی و در تشریح علل توسعه نیافتگی کشورهای جهان سوم مطرح شده است. دولت‌های صادرکننده نفت از جمله ایران در صورتی که از ۴۲ درصد بیشتر، درآمد بودجه عمومی آنها از نفت تامین شود، آنها واجد ویژگی‌های دولت رانتیر نفتی هستند. در این رابطه آمارها نشان می‌دهد، که ایران به طور متوسط حداقل در سه دهه‌ی اخیر، ۵۵ درصد از درآمد دولتی خود را از فروش نفت بدست آورده است (میر ترابی، ۱۳۸۷: ۱۳). همچنین آثار منفی رانت خارجی به ویژه کشورهایی که از فروش منابع و ذخایر طبیعی آنها کسب می‌کنند، در دو حوزه خود را نشان می‌دهد؛ اثر سوء بر دموکراسی و توسعه‌ی سیاسی و دیگری در توسعه‌ی اقتصادی، اثر نخست بیشتر توسط صاحب نظران دولت رانتیر تشریح شده و اثر دوم در چارچوب رویکرد بلای منابع توضیح داده می‌شود (میر ترابی، ۱۳۸۷: ۲۰). به این ترتیب می‌توان گفت اقتصاد تک محصولی با اتکا بر فروش نفت (و در سال‌های اخیر گاز)، پایه‌ی ساختار رانتیرسم نفتی در ایران شده است. در چنین شرایطی امنیت ملی ایران تحت تأثیر تحولات بازار نفت و ژئوپلیتیک انرژی قرار می‌گیرد. با اجماع نظریه‌های فوق می‌توان به راهبرد مفروض‌ها و اهداف این تحقیق کمک کرد. زیرا اقتصاد و سیاست انرژی در نزد اندیشمندان و سیاستمداران ایران به ویژه پس از انقلاب در چارچوب این نظریه‌ها نقش تعیین کننده‌ای در شکل گیری و اقتصادی شدن سیاست خارجی ایران دارد.

در عصر فلی و حاکمیت گفتمان ژئوپلیتیک، اقتصاد نقشی برجسته‌تر از هر زمان دیگر یافته و ژئوپلیتیک انرژی فصل نویی را در روابط بین‌المللی باز کرده است. در این میان منابع انرژی به عنوان یکی از اصلی‌ترین متغیرهای ژئوپلیتیکی در نظام سیاسی کنونی جهان در تعاملات بین‌المللی قدرتهای بزرگ و کشورهای مرتبط با آن دارای اهمیت است. زیرا انتقال آن به مکان‌ها و فضاها بدون انرژی یا نیازمند انرژی، کنترل منابع تولید و مسیرهای انتقال و نیز تکنولوژی‌ها و ابزارهای تولید، همچنین فرآوری، انتقال و مصرف انرژی برای حفظ سیادت جهانی و منطقه‌ای و به چالش کشیده رقبا در عرصه بین‌المللی اعتبار ویژه‌ای به انرژی و موضوع ژئوپلیتیکی آن داده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۳). همچنین هیدروکربن‌ها (نفت و گاز) بیش از ۶۰ درصد انرژی سوختی جهان را تشکیل می‌دهند. لذا امروزه ژئوپلیتیک انرژی در تعیین مناسبات سیاست خارجی کشورهای جهان نقش و اهمیت فزاینده‌ای یافته است (Hall, Lodhi, ۲۰۰۷: ۳۰). به عنوان مثال نفت مهم‌ترین بخش انرژی آمریکا باقی خواهد ماند و در کوتاه مدت عرضه‌ی نفت از منطقه خلیج فارس یک هدف اساسی سیاست خارجی آمریکا خواهد بود (Everest, ۲۰۰۴). از این منظر، انرژی در سه مولفه‌ی اصلی مثلث نظام بین‌الملل یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست قرار گرفته است. بر این اساس، انرژی کالایی استراتژیک است که بر امنیت ملی همه کشورهای مرتبط با آن و از جمله ایران که در اقتصاد رانتیر آن فروش ذخایر بزرگ نفت و گاز از اهمیت فراوانی برخوردار است، تأثیر اساسی دارد. در این راستا، برخی از اهمیت جهانی و ملی انرژی با توجه به مطالعه موردی آن در امنیت ملی ایران موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد:

از آنجا که سیاست‌های مربوط به انرژی در میان قدرتهای بزرگ و نیز صنعتی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، لذا نقش کلیدی نفت و گاز بر ارتقای جایگاه و هژمونی آنها در ساختار نظام بین‌الملل تأثیر مستقیم دارد. بر این اساس، در چارچوب مولفه‌های ژئوپلیتیک، اصلی‌ترین هدف کشورها، به خصوص قدرتهای جهانی و منطقه‌ای، تبدیل شدن به بازیگر موثر در زمینه

ی فعالیت در استحصال و انتقال نفت و گاز می‌باشد (هرمنی و توپا نم ساوی، ۱۳۹۱: ۷۰۹). با توجه به این امنیت ملی این قدرت‌ها می‌تواند بر دو الگوی نظامی و اقتصادی استوار شود. بدین معنی که ابزار نظامی وسیله ای در خدمت تأمین منافع اقتصادی باشد. زیرا، قدرتی که استیلای جهانی را دنبال می‌کند، با استفاده از قدرت نظامی و تصاحب و تهاجم به سرزمین‌های دیگر به دنبال منافع اقتصادی و سیاسی خود خواهد بود. تا از این طریق قدرت و امنیت ملی خود را در سطح ملی و بین‌المللی گسترش دهد (هرمنی و توپا نم ساوی، ۱۳۹۱: ۷۰۵). از طرفی چون که انرژی (نفت و گاز) هم از مولفه‌های اصلی قدرت می‌باشد و کشورهای بزرگ در راستای کنترل جریان انرژی گام بر می‌دارند (مجتهدزاده و رشیدی نژاد، ۱۳۹۰: ۲۶۷). بنابراین کنترل بر مراکز تولید و انتقال جهانی نفت و گاز می‌تواند هم پوشانی با اهداف امنیت ملی آنها داشته باشد. در رابطه با ایران نیز دستیابی به سطح مناسب از امنیت ملی، نیازمند شناخت دقیق از مزیت‌های ژئوپلیتیکی آن در سطح منطقه از جمله وجود منابع فسیلی یعنی نفت و گاز می‌باشد. سرنوشت این کشور از زمان احداث اولین چاه نفت، بی‌تاثیر از انرژی و ژئوپلیتیک آن نبوده است. در رابطه با امنیت انرژی چهار مفهوم کمیت عرضه، وجود ذخایر مشخص و مطمئن، تنوع منابع و ثبات عرضه، نقش محوری را ایفا می‌کنند. بر پایه ی نظریه ی جفری کمپ، ایران علاوه بر داشتن دومین منابع انرژی فسیلی (نفت و گاز) جهان، در مرکز هارتلند استراتژیک انرژی جهان نیز واقع شده است (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۲۰۲). در این صورت، به طور طبیعی ایران می‌تواند از این مزیت استراتژیک در راستای حفظ امنیت ملی و افزایش قدرت خود در سطوح داخلی و جهانی بهره‌بردار.

کارشناسان حوزه انرژی، امروزه آثار اقتصادی و اجتماعی اتکای دولت‌ها به رانت خارجی را که به آن اقتصاد رانتیر گفته می‌شود، با مفهوم نظریه ی «بلای منابع» مطرح می‌کنند. ایده‌ی محوری آنها این است که تجربه ی دهه‌های گذشته نشان می‌دهد که صرف صادر کردن نفت و یا دیگر منابع معدنی، کشورهای فقیر را در خلال یک نسل، به اقتصادهای در حال شکوفا تبدیل نمی‌کند. این کشورها از «معمای نفت» ارنج می‌برند. بلای منابع، در محدودترین مفهوم خود به رابطه ای قرینه و وارونه میان اتکای شدید به منابع طبیعی و نرخ‌های پایین رشد اقتصادی، اشاره دارد. در این نظریه از عواملی مانند نوسان قیمت انرژی، بیماری هلندی ۲ (پدیده ای است که در آن، بخش نفت، نرخ مبادله پولی محلی با ارزهای خارجی را افزایش میدهد و همین امر سبب می‌شود صادرات کالاهای دیگر، حالتی غیررقابتی پیدا کند)، ضعف مهارت‌های شغلی و تشدید نابرابری، محصورشدن بخش نفت و مشکل مالیات را به عنوان عدم تحقق و دستیابی به رشد واقعی اقتصادی در کشورهای صادرکننده نفت (انرژی) یاد می‌کنند (میر ترابی، ۱۳۸۷: ۳۱-۲۶). هواداران این نظریه، صادرات انرژی به ویژه نفت را بلای بزرگی برای تولیدکنندگان آن می‌دانند. زیرا به طور کلی از رشد واقعی اقتصاد جلوگیری می‌کند.

در این رابطه، اقتصاد ایران به دلیل این که بیش از نیمی از درآمدهای دولت و نیز ۸۰ درصد درآمدهای صادراتی به صدور نفت وابستگی دارد، اقتصاد رانتیری شده است (مسرت، ۱۳۸۸: ۱۲۰). در این راستا، علاوه بر بلای منابع، ایران بر پایه ی اقتصاد رانتیر خود، وابسته به درآمدهای نفت و گاز است. از این رو، هر نوع سناریوی منجر به تهدید از سری قدرت‌های بزرگ و یا مخالف نظام ایران، که بتواند درآمدهای حاصل از فروش منابع معدنی و به ویژه نفت و گاز را کاهش دهد، در دو بعد داخلی و خارجی بر امنیت ملی آن تاثیر منفی خواهد گذاشت (ن.ک جدول شماره ۲). در بعد داخلی به دلیل ارتباط تنگاتنگ درآمدهای انرژی و تأثیر آن بر کاهش بودجه‌ی سالانه کشور، زندگی روزمره مردم تحت فشار قرار می‌گیرد. در این صورت با توجه به جایگاه والایی که امروزه اقتصاد در زندگی انسانها یافته و تهدیدات اقتصادی از اهمیت روزافزونی برخوردار شده است، و هر تحول اقتصادی که بر اهداف اولیدی کشورها تاثیر گذار باشد به مثابه تهدیدی علیه امنیت ملی آنان ارزیابی می‌شود، (مردایان، ۱۳۸۸: ۲۳۷). تحریم‌های اقتصادی علیه ایران از جمله در تولید، انتقال و فروش نفت و گاز که تاثیر منفی بر اقتصاد رانتیر آن دارد، به مانند تهدیدی علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. در بعد خارجی به دلیل وابستگی شدید به درآمدهای حاصل از فروش انرژی و به ویژه نفت هر گونه عدم خرید، سرمایه‌گذاری و انتقال نفت و گاز از سوی کشورهای دیگر می‌تواند موجب کم ارزش شدن موقعیت استراتژیک و کاهش وزن ژئوپلیتیکی آن در سطح منطقه شود. همچنین در این بازی شطرنج، کشورهای منطقه از کاهش وزن ژئوپلیتیکی ایران سود خواهند برد. در این صورت امنیت ملی پیش‌بینی شده‌ی جمهوری اسلامی ایران که در افق ۱۴۰۴ به دنبال جایگاه اول قدرت اقتصادی و سیاسی منطقه است به چالش کشیده می‌شود. در این رابطه و از آنجا که در بعد خارجی، منابع انرژی و درآمدهای حاصل از آن در تعیین الگوی روابط خارجی و مناسبات ایران

با سایر بازیگران بین‌المللی تاثیر گذار است، بنابر این لبه‌ی تیز داشتن منابع انرژی با اقتصاد رانتیر، که وابستگی متقابل شدید با جهان خارج دارد، بر تغییر رفتار جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی و آرمان‌های آن بر پایه امنیت ملی دلخواه خود، آثار سویی خواهد داشت.

۳. انسجام و اجماع نخبگان در سطوح مختلف جامعه

به طور کلی همه جوامع دارای نظام باور و اعتقاد هستند و وضع انسجام و یا اجماع وضع خاصی است که نظام باورها و عقاید در شرایط خاصی پیدا می‌کنند. حصول انسجام نسبی مشروط به سه شرط است: اولاً قوانین، قواعد و هنجارهای مستقر و رایج مورد قبول عموم گروه‌های اجتماعی و یا گروه‌های فعال اجتماعی - سیاسی باشد؛ ثانیاً نهاد‌های مجری آن قوانین و هنجارها مورد قبول همان گروه باشد؛ ثالثاً احساس هویت و وحدت در بین گروه‌های مذکور از حیث پذیرش آن قواعد و نهادها گسترش یابد (بشیری: ۱۳۸۲: ۵۴۶).

انسجام فکری در درون حاکمیت مستلزم توافق بر سر برخی اصول اولیه است مثلاً دولت‌های مدرن از حیث گسترش میزان توافق بر سر اصول اولیه سابقه تاریخی بیشتری داشته‌اند و در مقابل در بسیاری از کشورهای در حال تغییر هنوز میان گروه‌های عمده‌ای بر سر اصول اولیه توافق حاصل نشده است. حتی انسجام میان افراد بر سر عدم طرح برخی مسائل خود جزئی از اجماعی گسترده‌تر است مثلاً اجماع بر سر عدم توسعه به خشونت خود تبعاتی برای شکل‌گیری انسجام مثبت دارد. با توجه به پیچیدگی فرایند تکوین انسجام فکری نخبگان سیاسی، احتمالاً در سیاست‌گذاری‌های مربوطه در کشورهای در حال توسعه و تغییر باید اولویت را به انسجام منفی داد چرا که منظور از انسجام، امحاء اختلاف نظرها و تفاوت‌ها نیست. زیرا حفظ چنین اختلافاتی در چارچوب گسترده‌تر اجماع لازمه انسجام و کارایی نظام سیاسی است. از این رو از دیدگاه توسعه سیاسی، طبعاً هدف انسجام همکاری گروه‌های متفاوت برای رسیدن به اهداف مشترک عمومی است. نه امحاء و از بین بردن تفاوت‌ها در گروه‌ها، از این رو انسجام مخل و زائل‌کننده تفاوت‌ها کمتر از نزاع مساعد و حافظ اختلافات برای بلوغ نظام سیاسی مفید است (همان: ۵۵۴).

به طور کلی منظور از انسجام فکری میان نخبگان سیاسی اشتراک در عقاید، ارزش‌ها و هنجارها است و چون رقابت سیاسی و نه منازعه سیاسی، جزء اجتناب‌ناپذیر ساختارهای سیاسی هستند از این رو انسجام در سطوح بالای سیاسی به عنوان شرایط لازم در ثبات و آرامش سیاسی از اهمیت اساسی برخوردار است. در این خصوص میزان تأثیرگذاری انسجام فکری در شکل دادن به ثبات و آرامش نیز به ۳ بحث تقسیم می‌شود: اجماع حداقل ویژگی نظام ضعیف و گسیخته از حیث مشروعیت و کارآمدی سیاسی است که مستمراً دچار بحران و بی‌ثباتی می‌شوند. اجماع حداکثر ویژگی نظام‌های محافظه‌کار و جاافتاده و قدیمی تلقی می‌شود که چندان پتانسیلی برای جذب تغییرات و تحولات ندارند. اما اجماع حد مطلوب از این دیدگاه آن نوع اجماعی است که میان گروه‌های اصلی سیستم اجتماعی برقرار می‌شود و از یک سو حافظ ثبات و نظم سیاسی است و از سوی دیگر امکان توسعه و تحول را از میان نمی‌برد. تحقق اجماع حد مطلوب، از این دیدگاه چندین شرط دارد: اولاً اجماع بین گروه‌های حاکمه اصلی یا نخبگان سیاسی بر حول قواعد و روش‌ها و اهداف اصلی شکل گیرد یا همان انسجامی که لازمه وفاق و اجماع می‌باشد. ثانیاً همبستگی و توافق نسبی میان آن گروه‌ها و طبقه سیاسی دست‌کم بر سر قواعد و روش‌ها که انسجام فکری نخبگان سیاسی خارج از حاکمیت را مدنظر قرار می‌دهد. ثالثاً وفاق و هماهنگی میان بخش اول و دوم از یک سو با گروه‌های جامعه مدنی به طور گسترده از سوی دیگر بر سر ارزش‌ها و هنجارهای اساسی است که این انسجام را در تمام سطوح مشخص و در شکل دادن به ثبات یاری می‌کند (بدیع: ۱۳۸۷: ۶۸).

یکی از چالش‌های مهمی که همواره قابل لمس بوده عدم اجماع نخبگان در مراحل مختلف چرخه سیاست‌گذاری است که دقیقاً در نقطه مقابل یکی از ویژگی‌های مهم دولت‌های توسعه‌گرا می‌باشد. به نظر می‌رسد عدم اجماع نخبگان بر روی مسائل مهم در حوزه‌های داخلی و خارجی یک چالش اساسی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب بوده که خیلی از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های کشور را تحت تاثیر خود قرار داده و تا حدی باعث ناکارآمدی مراحل چرخه سیاست‌گذاری توسعه گردیده است که در محورهای برنامه توسعه اول، دوم و سوم توسعه به آن اشاره گردید. در نظر گرفتن این چالش عمده و تلاش برای حل آن یکی از رمزهای موفقیت برنامه‌های توسعه در ایران می‌باشد. به خصوص در حوزه اقتصاد درون‌زا و رسیدن به اهداف چشم‌انداز می

تواند یک نکته کلیدی باشد. باید گفت همه کشورهای موفق در مسیر توسعه برنامه‌های بلند مدت راهبردی دارند. سند چشم‌انداز شش صفحه‌آرزه‌های ما برای سال ۱۴۰۴ است. برای رسیدن به سقف سند ما نیازمند نردبان برنامه راهبردی بلند مدت هستیم دولت‌ها تمایلی به برنامه‌های راهبردی بلند مدت ندارند. پس هر گونه برنامه بلند مدت می‌بایستی جنبه حاکمیتی داشته باشد و از دولت‌ها بخواهد که در درون برنامه حرکت کنند و تخلف از آن قابل پیگیری باشد.

پیشرفت‌های مقطعی و یا پیوسته کشور ایران را در چهار دهه اخیر، می‌توان ناشی از اراده، مسیولیت‌پذیری و احساس دلبستگی‌نخبگان به کشور برشمرد که با وجود مشکلات فراوان و نبود زیرساخت‌های تکنولوژیکی، صدها شخصیت برجسته در رشته‌های مختلف، به تلاش مشغولند و نتایج بزرگی را در عرصه‌های مختلف بدست آوردند. نخبگان به عنوان کسانی که توان اثرگذاری روی محیط جامعه را دارند، می‌توانند عامل تغییر در جامعه باشند و در ترویج و فرهنگ سازی اقتصاد درون‌زا نقش آفرینی نمایند.

باید اشاره داشت که در اقتصادی درون‌زا دو دسته رهبر قابل ذکر می‌باشد:

دسته اول راهبردهای سلبی است که در مواجهه با ساختارهای موجود و حاکم مطرح است. به عنوان نمونه، از آنجا که مدل‌های مرسوم توسعه مبتنی بر تنش‌زدایی و پذیرش نظم بین‌الملل موجود و همکاری برای توسعه اقتصادی هستند، لذا برای کشور ایران مناسب نیستند.

دسته دوم راهبردهای ایجابی است که به طراحی نهادی جدید و پیشنهادهای عملیاتی مربوط است. مثلاً اینکه الگویی برای جمهوری اسلامی مناسب است که اداره کشور در شرایط جنگ و جهاد را تبیین کند. در ادامه هر یک از این راهبردها تشریح می‌شوند. ۱- راهبردهای سلبی بر مبنای راهبردهای سلبی، اقتصاد درون‌زا بایستی ساختار حاکمیتی نظام بین‌الملل مبتنی بر پیوند میان قدرت و ثروت و استفاده ابزاری از ابزارهای مختلف برای توسعه استعمار و بهره‌کشی از ملل دیگر توسط نظام سلطه را به چالش بکشد. ارزش‌های جهان روا و در راس آنها دلار یکی از مهم‌ترین مواردی است که در این میان بایستی بدان پرداخته شود. لذا لازم است فضای رسانه‌ای و فرهنگی کشور با پشتیبانی نظام علمی و دانشگاهی کشور، چنین افشاسازی گسترده‌ای در باره سوء استفاده اقتصادی نظام سلطه از ابزارهای مختلف را مطالعه نموده و از مسیرهای مختلف برای مردم بازگو نماید. ۲- راهبردهای ایجابی: در کنار افشاسازی به عنوان راهبرد مهم سلبی اقتصاد درون‌زا، بایستی راهبردهای ایجابی خاصی نیز در دستور کار قرار گیرد. در دو بعد راهبردهای ایجابی رو به داخل و رو به خارج، چنین راهبردهایی تشریح شده‌اند.

راهبردهای ایجابی رو به داخل: کشور ایران به دلیل تضاد با ساختار نظام بین‌الملل در حوزه اقتصادی با مشکلات نهانی عدیده‌ای روبرو است. بهره‌مندی ناصحیح از درآمدهای نفتی باعث شده است نظامات مختلفی همچون نظام مالیاتی و عدم وابستگی دولت به این درآمدهای صحیح، نظام پولی و عدم تنظیم میر خلق پول مبتنی بر درآمدهای نفتی، نظام مالی و اتکای بیش از حد دولت به نفت و نوسانات نیتی آن، نظام ارزی و عدم مدیریت صحیح قیمت ارز برای تشویق صادرات و ثبات سازی اقتصاد کلان، نظامات علمی و عدم جهت‌گیری تولید علم برای کسب ثروت، نظامات پژوهشی و عدم تلاش برای پاسخگویی به نیازهای کشور، نظامات مربوط به کسب و کار و عدم شفافیت و کارایی لازم و ... برخی از این موارد هستند (کریمی و همکاران ۱۳۸۵: ۱۲). با اعمال تحریم‌های اقتصادی و بروز مشکلات عدیده‌ای برای کشور در فروش نفت و تامین درآمدهای ارزی، عامل مهم درآمدهای نفتی که سرپوشی بر این مشکلات نهادی بود، کنار رفته و بسیاری معضلات بروز و ظهور بیشتری یافته‌اند. باید اذعان نمود که دلیل واقعی این مشکلات، عدم اصلاح ساز و کارهای اقتصادی کشور طی سالیان متمادی بوده و همواره درآمدهای وسوسه‌برانگیز نفتی باعث می‌شده است، تا این اصلاحات نهادی که طبیعتاً کارهای هزینه‌بر برای اقتصاد ایران هستند، به تعویق بماند راهبرد مهم اقتصاد درون‌زا در مواجهه با فضای داخلی کشور تلاش برای تبیین محیط ریشه‌های مشکلات اقتصادی موجود و ارائه راه‌حلهای نهادی و بلند مدت برای آنهاست. مردمی سازی اقتصاد مبتنی بر اجرای صحیح سیاست‌های اصل ۴۴ یکی از مهمترین این موارد است. اقتصاد دولتی مبتنی بر تصدی‌گری بیش از حد، ناکارآمد بوده و نمی‌تواند در مقابل فشارهای خارجی و حتی داخلی مقاومت نماید. از سویی اقتصاد مبتنی بر محدود سرمایه‌داران قدرتمند و تشکیل انحصارات چند جانبه هم وابستگی به دنبال داشته و نمی‌تواند پشتیبان آرمانهای ضد استکباری کشور باشد

راهبردهای ایجابی رو به خارج : در راهبردهای جمهوری اسلامی ایران سعی شده است که طراحی اقتصاد درون زا به گونه ای باشد که مسیری را برای سلطه غرب بر کشور باقی نماند و از سوی دیگر بتوان از مسیرهای مختلف، منافع نظام سلطه را تحت تاثیر قرار داد. لذا در بعد خارجی نیز اقتصاد درون زا به دلالت‌های چند منجر می‌شود. یکی از مهمترین این دلالتها توسعه ارتباطات خارجی اقتصادی با کشورهای منطقه و کشورهایی است که همویی ایدئولوژیک با ما دارند. کشورهای با همبستگی اقتصادی بیشتر، تمایل کمتری به ورود در توافقات ضد امنیتی بر علیه یکدیگر دارند. بلوکی از کشورهای همسایه با حجم اقتصاد و جمعیت بزرگتر، پایداری بیشتری دارند و می‌توانند پایداری بیشتری از خود نشان دهند. از سوی دیگر، کشورهای واقع در یک منطقه، به سبب مواجهه با تهدیدات و فرصت‌های مشترک، امنیت شان به هم گره خورده است و لذا توسعه ارتباطات منطقه ای می‌تواند بسیار سودمند باشد. همچنین منطقه جغرافیایی خاورمیانه نیز به لحاظ اهمیت سیاسی و اقتصادی، مزیت‌های بسیاری دارد و بسیاری از کشورهایی که با ما همسویی ایدئولوژیک دارند نیز در درون همین منطقه خاورمیانه و آسیای میانه قرار دارند. اگر درآمدهای اقتصادی کشورهای منطقه به امنیت ایران گره بخورد، سطح ثبات و امنیت ملی بسیار بالا می‌رود. توسعه ترانزیت در کشور با تمرکز بر کریدور شمال جنوب، ترانزیت ریلی، ترانزیت هوایی، ترانزیت اطلاعاتی، واگذاری بنداری در جنوب به کشورهای حوزه آسیای میانه، روسیه و ... خصوصا برای صادرات غله، خرید محصولات کشاورزی از کشورهای منطقه در ازای صادرات برق و یا ارائه خدمات ترانزیتی به آن‌ها، خرید گاز از ترکمنستان و صادرات گاز از جنوب کشور، توافقات دو جانبه تجاری بمنظور تحقق سیاست تعرفه - کالا با کشورهای هدف، مدیریت واردات مبتنی بر رفتار استراتژیک دوجانبه و ... طرحهایی هستند که در این خصوص در دستور کار قرار گرفته است.

در راهبرد اقتصاد درون زا، با رویکردی انعطاف‌پذیر و فرصت ساز، حداکثر بهره برداری از امکانات موجود در جهان خارج در جهت بالندگی اقتصاد ملی صورت می‌گیرد. در عین حال، حفظ استقلال سیاسی و اقتصادی کشور، معیار اصلی در تعامل اقتصادی با جهان در این راهبرد است. استفاده از رویکرد وابستگی متقابل ضمن بهره برداری حداکثری از فرصت‌های موجود در اقتصاد جهانی، کمترین آسیب‌پذیری از مخاطرات جهانی را متوجه اقتصاد خواهد کرد. وجه درون زا بودن اقتصاد، ارتقای بهره وری، تقویت نظام مالی و کاهش وابستگی بودجه به نفت را موجب خواهد شد و وجه برون گرایی آن برنامه ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، تشویق سرمایه گذاری خارجی برای صادرات و توسعه دیپلماسی اقتصادی را به دنبال خواهد داشت. وجه درون زا بودن اقتصاد دو موضوع: ۱. بهره برداری حداکثری و با بهره وری بالا از ظرفیت‌ها و مزیت‌های درونی اقتصاد ایران و ۲. عوامل اصلی ثبات و رشد اقتصادی یا منشأ داخلی داشته و یا در داخل کنترل شوند، را مورد توجه قرار می‌دهد.

در خصوص انتخاب شاخص ساده جایگزین و معرف درون زایی اقتصاد ایران، وجه اول حاکی از تبلور بهره برداری حداکثری از مزیت‌های درونی اقتصاد با حداکثر بهره وری است که می‌تواند خود را در رشد اقتصادی پایدار و شتابان بدون نفت نشان دهد؛ وجه دوم نیز ناظر بر ثبات رشد اقتصادی با کنترل عوامل ایجاد کننده آن در داخل کشور است و با عنایت به اینکه پایداری و ثبات رشد اقتصادی نفت محور در کنترل داخل نمی باشد؛ لذا با ملاحظه دو وجه یاد شده، یکی از بهترین و مناسب ترین شاخص‌های ساده و تکی که می‌تواند جایگزینی برای درون زایی اقتصاد ایران باشد، رشد اقتصادی بدون نفت است که هم گویای حداکثر بهره برداری از مزیت‌های درونی اقتصاد است و هم تبلور بهره وری در رشد اقتصادی بدون نفت نمایان می‌شود. در ضمن ثبات و پایداری اقتصادی نیز در رشد اقتصادی بدون نفت وجود دارد و رشد اقتصادی با نفت به دلیل عدم امکان اعمال کنترل کامل داخلی در قیمت و صادرات نفت، از داخل کشور قابل مدیریت نمی باشد.

حال از منظر ساخت مناسب ترین شاخص ترکیبی برای جایگزینی درون زایی اقتصاد ایران نیز براساس مبانی نظری اشاره شده باید این شاخص وجوه ارتقای بهره وری، تقویت نظام مالی و کاهش وابستگی بودجه به نفت را در بر بگیرد. همان طور که در تاریخ اقتصادی کشور به دفعات این بحث مطرح شده که نوسانهای قیمت جهانی نفت عاملی برون زاست که می‌تواند اثر تخریبی گسترده در اقتصاد ملی داشته باشد. افت و خیزهای جدی در زندگی اقتصادی کشور در اثر نوسان قیمت‌های جهانی نفت موضوعی آشنا برای اقتصاددانان ایران است.

جلوگیری از آثار تخریبی این عامل بیرونی می‌تواند عاملی در جهت تقویت درون زاسازی اقتصاد ملی باشد. در سند سیاست‌های کلی اقتصاد درون زا بحث صندوق توسعه ملی و گریز از وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی به عنوان محور کلیدی درون زاسازی

مطرح شده است. در عین حال از دولت خواسته شده که با ارتقای بهره‌وری (بند سوم سیاست‌ها و واکنش سریع نسبت به ضربه‌ها وضعی را ایجاد کند که قدرت مقاومت کشور افزوده شود. بحث افزایش قدرت مقاومت اقتصاد ملی در چارچوب تقویت نظام مالی (بند نهم)، اصلاح نظام درآمدی دولت با کاهش کسری بودجه و افزایش سهم درآمدهای مالیات در تولید (بند هفدهم) مفهوم دارد. بنابراین با نگاه دقیق به سند سیاست‌های کلی اقتصاد درون‌زا می‌توان گفت که هر سه محور درون‌زاسازی اقتصاد در سند سیاست‌های کلی مدنظر قرار گرفته است. لذا تقویت نظام مالی کشور و خروج اقتصاد از وابستگی به نفت، در کاهش کسری بودجه دولت و افزایش سهم درآمدهای مالیاتی در بودجه و متعاقب آن کاهش سهم نفت در بودجه قابل تصویر است.

از این رو برای ساخت شاخص ترکیبی جایگزین درون‌زایی اقتصاد ایران نیز از ترکیب با وزن یکسان) سه شاخص سهم درآمدهای مالیاتی، کسری بودجه و سهم نفت در بودجه بهره‌گرفته شد. بدیهی است با افزایش سهم درآمدهای مالیاتی در بودجه درون‌زایی تقویت و با افزایش کسری بودجه و سهم نفت در بودجه، درون‌زایی تضعیف خواهد شد. لذا شاخص ترکیبی درون‌زایی اقتصاد ایران به صورت زیر محاسبه شد:

شاخص ترکیبی درون‌زایی اقتصاد ایران: سهم درآمدهای تحقق یافته مالیاتی به بودجه دولت) - ((سهم درآمدهای تحقق یافته صادرات نفتی به بودجه دولت) + (نسبت کسری بودجه به بودجه دولت))

بنابراین هر چقدر این شاخص افزایش یابد، نشانگر این خواهد بود که سهم درآمدهای مالیاتی در بودجه بر سهم درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام در بودجه غلبه کرده و دولت بیشتر با اتکال به درآمدهای مالیاتی، هزینه‌های خود را مرتفع کرده و سهم نفت در بودجه کاهش یافته و مازاد درآمدهای نفتی به صندوق توسعه ملی هدایت شده است. از طرف دیگر دولت با انضباط مالی توانسته هزینه‌های خود و متعاقب آن، کسری بودجه را کنترل کند.

نتیجه‌گیری

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان نظام جنگ سرد، برای بسیاری از اندیشمندان روابط بین‌الملل و سیاستمداران نوید بخش ایجاد یک نظم جدید بین‌المللی در قالب نظام بین‌الملل پسا جنگ سرد بود، چرا که سقوط یکی از دو ابرقدرت بین‌المللی، به منزله کاهش درگیری‌های در مناطق مختلف به عنوان زیرسیستم نظام بین‌الملل بود. در گذار از ساختار دو قطبی، آمریکایی‌ها خود را پیروی جنگ سرد دانسته و تلاش نمود تا موقعیت خود را در نظام بین‌الملل تثبیت کنند. این امر به مفهوم تلاش دولت‌مردان آمریکایی برای تثبیت هژمونی خود در نظام بین‌الملل پساجنگ سرد بود پس از پایان جنگ سرد شاهد چالش‌هایی در عرصه نظام بین‌الملل هستیم که بخشی از آن مرتبط با فروپاشی نظم مبتنی بر ساختار دو قطبی، و بخش دیگر ناشی از شرایط جدید و نظام بین‌الملل پسا جنگ سرد می‌باشد.

جمهوری اسلامی ایران در نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد برخلاف کشورهای توسعه یافته تاثیرات متفاوتی از نظام بین‌الملل پذیرفت. جمهوری اسلامی ایران رویکرد تقابلی را در دستور کار خود قرار داد. در نتیجه ی این امر، تحریم‌های اقتصادی شدیدی علیه این کشور شکل گرفت که باعث شد روند توسعه اقتصادی این کشور تضعیف شود. پس از جنگ سرد، به واسطه تلاش جمهوری اسلامی ایران در جهت تغییر در نظام بین‌الملل، تحریم‌هایی علیه ایران شکل گرفت که زمینه ساز تضعیف شاخص‌های اقتصادی و در نتیجه بر توده‌های مردم بوده است. از سوی دیگر، رویکردهای جمهوری اسلامی ایران نسبت به ساختار نظام بین‌الملل برعکس کره جنوبی زمینه ساز شکل‌گیری تحریم‌های گسترده اقتصادی و بالتبع تضعیف توسعه اقتصادی بوده است. بر این اساس، تحریم‌ها در عمل به تعمیق کم سابقه رکود تورمی ایران در اوایل دهه ۱۳۹۰ منجر شدند. در سال‌های ۹۲-۱۳۹۱، رشد اقتصادی کشور به قیمت‌های پایه و ثابت سال ۱۳۸۳ به ترتیب ۶٫۸- و ۱٫۹- درصد و نرخ بیکاری نیز به ترتیب ۱۲٫۱۳ و ۱۰٫۴۴ درصد گزارش شد. در این دوره دوساله همچنین نرخ تورم مصرف کننده از ۳۰٫۵ به ۳۴٫۷ درصد و نرخ تورم تولید کننده از ۳۲٫۴ به ۳۴٫۵ درصد افزایش یافتند. نااطمینانی نسبت به آینده در سایه تحریم‌ها عاملی بود که به نحو قابل توجهی در رشد سریع تقاضای سفته‌بازانه و تشدید مشکلات نقش داشت. تحریم‌ها همچنین به سلامت اقتصادی کشور ضربه سنگینی وارد آوردند. یکی از منابع مهم در این زمینه گزارش‌های سازمان بین‌المللی شفافیت است. در سال ۲۰۰۳، رتبه ایران از نظر شاخص ادراک فساد در جهان ۷۸ بود. طی چند سال بعد، اوضاع به شدت تغییر کرد تا جایی که ایران در سال ۲۰۰۹

حایز رتبه ۱۶۸ جهان گردید. در دو سال بعد، وضعیت ادراک فساد ایران با تغییر نزولی به رتبه ۱۴۶ در ۲۰۱۰ و ۱۲۰ در ۲۰۱۱ مقدار کمی بهبود یافت. اما سپس در سالهای ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ به ترتیب با تغییر رتبه‌ها به ۱۳۳ و ۱۴۴ سیر صعودی پیدا کرد. در کنار اینها، در جریان اوج گیری تحریم‌های ایران به نحو کم سابقه ای در انزوای بین المللی قرار گرفت. تحریم‌ها توان جذب سرمایه گذاری خارجی و مبادلات تجاری و مالی ایران را به نحو کم سابقه ای کاهش داد. حتی نفت خام که مهمترین کالای صادراتی ایران بود، به نحوی در مضیقه قرار گرفت که صادرات روزانه آن از حدود ۲٫۵ میلیون بشکه در سال ۲۰۱۱ به حدود ۱٫۱ میلیون بشکه در اواسط سال ۲۰۱۳ تنزل کرد. این شرایط موجب تغییر در انتخاب دیپلماسی ایران شد. مذاکرات بی نتیجه و فقدان گشایش در پرونده هسته ای مسأله ای بود که نارضایتی عمومی از وضع موجود را به دنبال داشت. محدودسازی فعالیت‌های هسته ای در ازاء کاهش تحریم‌ها خواسته ای بود که در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۹۲ مطرح و در معرض رأی عموم گذاشته شد. در این انتخابات، کاندیدایی با اقبال اکثریت مواجه شد که ضمن انتقاد سخت از سیاست هسته ای جاری، مکرراً از ضرورت تعامل مسالمت جویانه با جهان به منظور رفع تحریم‌های بین المللی دفاع کرد و بر آن بود که پیشرفت‌های هسته ای در صورتی مفید خواهند بود که با رشد و پیشرفت کشور در کلیه عرصه‌ها به ویژه نیازهای اقتصادی همراه باشند. این نیز فقط از راه مذاکره و تعامل فعالانه با جهان خارج از جمله غرب حاصل می‌شود. به این ترتیب، مسیر جدیدی در پروژه هسته ای ایران باز شد؛ مسیری که می‌خواست ضمن حفظ حد مقبولی از دستاوردهای گشایشی در روابط خارجی کشور ایجاد کند تا اقتصاد و امنیت ملی کشور را از گزند تهدیدات مخرب تحریم دور سازد.

منابع

۱. بصیری، محمدعلی و مختار شیخ حسینی، ۱۳۹۱. بررسی انقلاب اسلامی ایران بر اساس رابطه ساختار-کارگزار در تئوری‌های روابط بین الملل. فصلنامه علمی- پژوهشی انقلاب اسلامی. سال نهم، شماره ۲۹.
۲. جوادی ارجمند، محمدجعفر و حبیب رضازاده. ۱۳۹۰. آسیب‌شناسی مواضع جمهوری اسلامی ایران نسبت به تعیین رژیم حقوقی دریای خزر از منظر ساختار- کارگزار. فصلنامه سیاست. دوره ۴۱، شماره ۲.
۳. حاجتی، امیررضا. ۱۳۸۱. عصر امام خمینی. قم: بوستان کتاب.
۴. حاجی یوسفی، امیرمحمد. ۱۳۸۱. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه ای. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
۵. خمینی، سیدروح‌الله. ۱۳۶۱. در جستجوی راه در کلام امام. تهران: امیرکبیر.
۶. دارابی، وحید و حامد کاظمی. ۱۳۹۵. بحران تقابل و موازنه قدرت در سیاست خارجی ایران و عربستان سعودی. ماهنامه پژوهش ملل، دوره دوم، شماره ۱۵.
۷. رضانی، روح‌الله. ۱۳۸۶. چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. ترجمه علیرضا طیب. تهران: نشر نی.
۸. ریتزر، جرج. ۱۳۸۴. نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
۹. ستوده آرانی، محمد. ۱۳۸۶. تحولات نظام بین‌الملل و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. قم: بوستان کتاب.
۱۰. سردارنیا، خلیل و حسین محسنی. ۱۳۹۸. تحلیل چالش‌های آزادسازی سیاسی در اردن از منظر نظریه ساختمندی. دوفصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۷، شماره ۱.
۱۱. سردارنیا، خلیل. ۱۳۹۸. دستاوردها و موانع حقوق شهروندی زنان در کویت از منظر نظریه ساختار کارگزار. فصلنامه سیاست. دوره ۴۹، شماره ۲.
۱۲. شیرازی، ابوالحسن. ۱۳۷۰. ملیت‌های آسیای میانه. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل.

۱۳. قنبرلو، عبدالله. ۱۳۸۷. بررسی رویکردهای سایتس خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر مساله ساختار_کارگزار. فصلنامه مطالعات راهبردی. سال یازدهم، شماره ۲.
۱۴. کدی، نیکی. ۱۳۷۹. نه شرقی نه غربی. ترجمه ابراهیم متقی و الهه کولایی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۵. محمدی، منوچهر. ۱۳۸۱. انقلاب اسلامی، زمینه‌ها و پیامدها. تهران: دفتر نشر معارف.
۱۶. محمدی، منوچهر. ۱۳۸۴. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و آینده نظام بین‌الملل. تهران: دانشکده روابط بین‌الملل.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۸۶. جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۸. واعظی، حسن. ۱۳۸۴. استراتژی‌های انقلاب اسلامی. همشهری دیپلماتیک. شماره ۸۴.
۱۹. والتز، کنت. ۱۳۹۸. واقع‌گرایی و سیاست بین‌الملل. ترجمه علیرضا رضایی و محسن ساغرچی. تهران: نشر مخاطب.
۲۰. وایت، کالین. ۱۳۹۵. کارگزاران، ساختارها و روابط بین‌الملل: سیاست به مثابه هستی‌شناسی. ترجمه سروش آریا. تهران: وزارت امور خارجه.

21. Giddens, Antony (1984). *The constitution of society*, Cambridge, Polity press.

22. Kenneth n. Waltz. 1979, *Theory of International Politics*, New York, Random hous.

23. Knote, jojn. 2014. *Foreign policy theories*. London: oxford.